

INFORMACJE

Przesłano: 27-09-2020

Zaakceptowano do druku: 22-08-2021

EFEKTY REALIZACJI DZIAŁANIA MODERNIZACJA GOSPODARSTW ROLNYCH W RAMACH PROW 2014-2020

Bogdan M. Wawrzyniak¹

Abstrakt: W opracowaniu przedstawiono przebieg i realizację działania związanego z modernizacją gospodarstw rolnych. Działanie skierowane zostało na materialne aspekty wspomagania rolnictwa, z myślą wprowadzenia zmian innowacyjnych. Działania związane z PROW wprowadzono z rocznym opóźnieniem (2015), zaś koniec operacji – w związku z wprowadzoną zasadą n+3 - w połowie 2013 r. W latach 2015-2019 beneficjenci złożyli 58,9 tys. wniosków na operację typu modernizacja gospodarstw rolnych, z którymi zawarto 28,8 tys. umów. Do 2019 r. ponad 14,1 tys. beneficjentów wypłacono należności na kwotę 2 445 mln zł, co stanowiło 22,9% ogółu przyznanych na ten cel środków.

Słowa kluczowe: obszar działania, typ działania, środek wsparcia, operacja modernizacja

THE COURSE AND IMPLEMENTATION OF OPERATIONS SUCH AS MODERNIZATION OF FARMS UNDER RDP 2014-2020

Bogdan M. Wawrzyniak¹

Abstract: The study presents the course and implementation of the measure related to the modernization of farms. The action was aimed at material aspects of agricultural support, with a view to introducing innovative changes. RDP-related measures were introduced with a one-year delay (2015), and the end of operations – due to the introduced n + 3 rule – in mid-2013. In 2015-2019, beneficiaries submitted 58.9 thousand applications for an operation such as modernization of farms, with which 28.8 thous. contracts. By 2019, over 14.1 thousand the beneficiaries were paid PLN 2 445 million, which accounted for 22.9% of the total funds allocated for this purpose.

Keywords: area of activity, type of activity, support measure, operation modernization

¹ Politechnika Bydgoska im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich (Bydgoszcz University of Science and Technology) | e-mail: bogdan.wawrzyniak2@neostrada.pl

1. Wstęp

Wspólna Polityka Rolna w ramach systemu wspierania rolnictwa i obszarów wiejskich, opiera się na stopniowo zmienianych zasadach oraz regulacjach prawnych, które są stosowane w działalności modernizacyjnej w ramach Unii Europejskiej. Zasadniczą cechą WPR jest system dotacji, który zmierza do pomocy rolnikom w ich dążeniu do restrukturyzacji i modernizacji sektora rolnego (Gorton i Davidova, 2004). Celem dotacji jest zapewnienie minimalnego poziomu produkcji, gwarantującego ludności UE wystarczającą ilość żywności oraz odpowiedni standard życia osób pracujących w rolnictwie (Sarris, Doucha i Mathijs, 1999).

Od wielu lat Unia Europejska podkreślała znaczenie zrównoważonego rolnictwa oraz równomiernego rozwoju terenów wiejskich (Roljčić, Gruić i Sarić, 2012). Pojęcie to zostało zdefiniowane jako rozwój, który zaspokaja potrzeby mieszkańców, z uwzględnieniem zdolności przyszłych pokoleń do zaspokajania ich potrzeb. Określenie zrównoważone rolnictwo odnosi się do przyjaznej relacji między rolnictwem a środowiskiem. Wymaga zarządzania surowcami naturalnymi tj. ziemią i wodą, które zapewni korzyści z rolnictwa także dla przyszłych pokoleń. W szerszym znaczeniu, zrównoważenie odnosi się do ochrony krajobrazu, siedlisk, biodywersyfikacji oraz do ochrony jakości wody pitnej i powietrza (Swinnen, 2001). Wśród wielu poczynań podejmowanych w ramach polityki rolnej, istniała silna potrzeba wzmocnienia filara inwestycyjnego rolnictwa. Były to na ogół inwestycje kosztowne, amortyzujące się przez dłuższy okres, stanowiące istotne koszty funkcjonowania gospodarstwa rolnego. Wsparcie z funduszy europejskich tego procesu uznano za istotny składnik kształtowania obszarów wiejskich i środków podnoszących wydajność rolnictwa. Ponadto pomoc dla rolników zmierzała do poprawy lub dywersyfikacji działalności rolniczej, promocji jakości produktów, ochrony środowiska oraz poprawy zdrowia i higieny zwierząt (Roljčić, Gruić i Sarić, 2012).

2. Problematyka, cele i zakres badań

Działanie typu modernizacja gospodarstw rolnych ma na celu wsparcie efektywności funkcjonowania sektora rolnego poprzez lepsze wykorzystanie czynników produkcji oraz wprowadzenie nowych technologii produkcji. Kolejne wyznaczone cele zmierzają do poprawy jakości produkcji, dalsze różnicowanie działalności rolniczej, a także zharmonizowanie warunków produkcji rolnej z wymogami dotyczącymi ochrony środowiska naturalnego, higieny produkcji oraz warunków utrzymania zwierząt.

W opracowaniu omówiono jeden typ operacji związany z modernizacją gospodarstw rolnych, który w programie rozwoju obszarów wiejskich wchodzi

w skład działania pod nazwą inwestycje w środki trwałe. Omawianemu typowi operacji nadano duże znaczenie poprzez przeznaczenie na ten cel 65,4% wszystkich środków zawartych w działaniu inwestycje w środki trwałe i 18,5% w stosunku do ogólnego budżetu PROW 2014-2020.

Podstawowym celem opracowania było wykazanie stopnia realizacji operacji modernizacji gospodarstw rolnych, jaki został osiągnięty na koniec 2019 r. Analiza dotyczyła głównie omówienia liczby złożonych wniosków w poszczególnych latach i województwach oraz liczby zawartych umów. Ponadto omówiono kwestie finansowanie omawianej operacji. Opracowanie o charakterze informacyjnym oparto na wielu dokumentach, w tym rozporządzeniach MRiRW, sprawozdaniach rocznych Agencji, raportach i innych opracowaniach, które z uwagi na ich liczbę nie wskazano indywidualnie w przypisach do tekstu.

3. Charakterystyka operacji

Operacja typu modernizacja gospodarstw rolnych stanowi w pewnym zakresie kontynuację działania pod tą samą nazwą w latach 2007-2013, lecz w nowym PROW zmienione zostały priorytety przyznawania płatności, wysokość i zakres pomocy oraz kryteria wyboru operacji. Podstawowym celem działania była poprawa wyników gospodarczych, ułatwienie restrukturyzacji i modernizacji gospodarstw rolnych, szczególnie z myślą o zwiększeniu uczestnictwa rolników w rynku i zróżnicowaniu produkcji rolniczej. Myślą przewodnią operacji była zmiana kierunku pomocy, polegająca generalnie rzecz biorąc na odejściu od pomocy przy zakupie maszyn rolniczych, na pomoc związaną z inwestycjami rolniczymi. Celem instrumentu wsparcia było zwiększenie rentowności i konkurencyjności gospodarstw, z położeniem nacisku na rozwój produkcji zwierzęcej. Dodatkowe operacje związane były z racjonalizacją technologii produkcji, wprowadzeniem innowacji, zmianą profilu produkcji, zwiększeniem skali produkcji, poprawą jakości produkcji czy zwiększeniem wartości dodanej produktu (PROW, 2015).

W ramach operacji typu modernizacja gospodarstw rolnych wprowadzono pojęcie obszary działania. W obszarze „A” pomoc dotyczyła inwestycji związanych z rozwojem produkcji psiać, w obszarze „B” inwestycje dotyczyły rozwoju produkcji mleka krowiego, natomiast w obszarze „C” pomoc związana była z rozwojem produkcji bydła mięsnego. Z kolei w obszarze „D” pomoc dotyczyła innych operacji związanych z racjonalizacją technologii produkcji, wprowadzeniem innowacji, zmianą profilu produkcji, zwiększeniem skali produkcji, poprawą jakości produkcji lub zwiększeniem wartości dodanej produktu. Dopiero w 2019 r. wprowadzono dodatkowy obszar „E” związany z nawodnieniem w gospodarstwach.

O kolejności przysługiwania pomocy na operację decydowała suma punktów przyznanych w zależności od typu operacji i położenia na terenie określonego województwa. W odniesieniu do województwa przyznawane były dodatkowe punkty za operacje dotyczące budowy lub modernizacji budynków inwentarskich, członkostwo w grupie producentów rolnych lub organizacji producentów, przygotowanie do sprzedaży produktów rolnych wytwarzanych w gospodarstwie, itp. Specjalne preferencje obejmowały także młodych rolników (Rozporządzenie MRiRW, 2015).

Beneficjentem działania mógł być rolnik prowadzący działalność rolniczą, grupa rolników lub spółka cywilna. Określono progi dostępu do działania w postaci wielkości ekonomicznej gospodarstwa, która wynosiła od 10 tys. euro do 200 tys. euro. Maksymalna wysokość pomocy udzielonej beneficjentowi nie mogła przekroczyć 900 tys. zł w przypadku operacji realizowanej w ramach obszaru „A”, 500 tys. zł – w przypadku operacji realizowanej w ramach obszarów od „B” do „D” oraz 200 tys. zł w przypadku budowy lub modernizacji budynków inwentarskich.

Pomoc przyznawana była w formie refundacji części kosztów kwalifikowalnych, do których zaliczano koszty związane z budową, przebudową lub remontem obiektów gospodarskich, zakupem nowych maszyn, urządzeń, lub elementów wyposażenia do produkcji rolnej, zakupem elementów infrastruktury technicznej, która wpływała bezpośrednio na warunki prowadzenia działalności rolniczej.

Nabory wniosków były zróżnicowane w zależności od określonego obszaru, przy czym dla obszaru „A”-„C” odbywały się w skali kraju, natomiast dla obszaru „D”, odrębnie dla każdego województwa. W tym ostatnim przypadku stosowano kryterium regionalne, uwzględniające cele instrumentu i zgłaszane przez urzędy marszałkowskie z uwzględnieniem potrzeb lokalnych. Preferowane były operacje, w wyniku realizacji których następowało zwiększenie liczebności stada lub operacji przyczyniających się do osiągnięcia określonej wielkości stada. Kryterium wyboru dotyczyło również zwiększenia skali produkcji, co powinno wpłynąć na zwiększenie uczestnictwa w rynku a także zwiększenie rentowności i konkurencyjności gospodarstw rolnych (Rozporządzenie MRiRW, 2015).

Wzory wniosków przygotowane przez Agencję wymagały dużego zaangażowania ze strony beneficjentów, głównie w zakresie jakości załączników i zaświadczeń. Do wniosków o przyznanie pomocy należało przede wszystkim załączyć biznesplan na elektronicznym nośniku danych, stanowiący podstawowy dokument do podjęcia dalszych poczynań. Ponadto dodatkowo należało złożyć projekt budowlany, umowy na dostawy produktów, dokumenty potwierdzające uczestnictwo podmiotu ubiegającego się o przyznanie pomocy w unijnym systemie jakości czy też dokumenty potwierdzające członkostwo w grupie producentów rolnych lub organizacji producentów. W ramach planu PROW 2014-2020

przewidziano zawarcie 42 tys. umów, przy czym liczba umów mogła ulec zmianie w zależności od poziomu wnioskowanej kwoty przypadającej na jeden wniosek.

W PROW 2014-2020 w ramach zadania dzielonego między UE a kraje członkowskie, ustalano wysokość płatności na poziomie 2 499,9 mln euro, w tym 1 582,4 mln euro (63,63%) pochodzić miało z EFRROW oraz 917,5 mln euro (36,37%) z środków własnych. Wymagało to wniesienia wkładu własnego w wysokości 40 186,5 mln zł, czyli w okresie dziesięciu lat realizacji działania oznaczało to przeznaczanie na cel corocznie 4 mld zł.

4. Przebieg naboru i składania wniosków

Celem realizowanego działania było zwiększenie rentowności i konkurencyjności gospodarstw rolnych poprzez popieranie rozwoju niektórych kierunków produkcji zwierzęcej, na dalszym planie pozostawiając kwestie zakupu materialnych środków produkcji, typu maszyny i narzędzia rolnicze.

Zaproponowane kierunki wsparcia związane zostały z próbą ukierunkowania pomocy na określone inwestycje, gdzie zaobserwowano największe potrzeby (np. budynki inwentarskie) oraz na określone branże takie jak trzoda chlewna czy bydło, w ramach których w ostatnich latach obserwowano spadek produkcji.

Zasadniczy problem z realizacją działania związanego z modernizacją gospodarstw rolnych polegał na tym, że nie notowano zjawiska braku zainteresowania składaniem wniosków lub ich nieprofesjonalnego przygotowania, lecz wystąpiło duże zainteresowanie beneficjentów tym działaniem. Cechą pozytywną było, że harmonogramy naboru wniosków były publikowane z dużym wyprzedzeniem, pozwalając beneficjentom na złożenie aplikacji w odpowiednim terminie. Ponadto na stronie internetowej Agencji opublikowane były nie tylko wzory wniosków, ale także całe zestawy dokumentów aplikacyjnych wraz z instrukcjami obliczania kosztów. Minister rolnictwa korzystając z delegacji jaką dawała mu ustawa, okresowo ustalał limity środków przypadających na województwa.

Pierwszy nabór rozpisany w 2015 r. związany był z możliwością ubiegania się o pomoc na operacje dotyczące rozwoju produkcji prosiąt, mleka krowiego i bydła mięsnego, który nie cieszył się dużym zainteresowaniem ze strony beneficjentów (2,5 tys. wniosków). Dopiero drugi nabór rozpisany w następnym roku, obejmujący także obszar „D”, spowodował napływ 30,5 tys. wniosków. Podobna sytuacja wystąpiła w 2017 r., podczas gdy prezes Agencji ogłosił nabór na trzy pierwsze obszary. W odpowiedzi beneficjenci złożyli tylko 1,5 tys. wniosków, przy prawie zerowym poziomie zawartych umów (2 umowy). W kolejnym roku (2018) wrócono do naboru z obszaru „D”, co przejawiało się wzrostem zainteresowania ze strony beneficjentów. W 2019 r. ogłoszono nabór na obszary „A”, „B”,

„C”, który skutkowało złożeniem 2,5 tys. wniosków a ponadto pojawił się nowy obszar „E” związany z nawodnieniem w gospodarstwach, podczas którego złożono 622 wniosków związanych z tą operacją (tabela 1).

W omawianym okresie ogłoszono siedem naborów wniosków, w tym tylko dwa dotyczące naborów związanych z obszarem „D”, które przyniosły rezultat w postaci 52,4 tys. złożonych wniosków, które stanowiły 89,1% ogółu złożonych wniosków.

Tabela 1

Liczba złożonych wniosków i zawartych umów na operacje typu modernizacja gospodarstw rolnych

Województwo	2015		2016		2017		2018		2019		Łącznie 2015-2019	
	Liczba złożonych wniosków	Liczba zawartych umów	Liczba złożonych wniosków	Liczba zawartych umów	Liczba złożonych wniosków	Liczba zawartych umów	Liczba złożonych wniosków	Liczba zawartych umów	Liczba złożonych wniosków	Liczba zawartych umów	Liczba złożonych wniosków	Liczba zawartych umów
Dolnośląskie	24	6	1120	641	21	0	825	50	604	35	2025	1301
Kujawsko-pomorskie	112	68	2548	1022	97	2	1457	85	1215	522	4736	2392
Lubelskie	74	22	2976	1408	58	0	2357	87	1699	96	5561	3216
Lubuskie	45	13	534	236	46	0	407	9	290	67	1099	548
Łódzkie	116	46	2023	1173	91	0	1795	177	1130	177	4202	2526
Małopolskie	19	12	974	569	16	0	744	20	609	32	1785	1210
Mazowieckie	504	214	6269	1538	237	0	3596	45	1882	318	10924	3679
Opolskie	33	10	760	393	24	0	680	14	504	35	1532	921
Podkarpackie	28	16	666	449	18	0	554	50	337	24	1290	852
Podlaskie	539	341	2413	985	380	0	1892	247	1241	322	5546	2814
Pomorskie	110	53	1142	474	54	0	909	63	605	109	2324	1195
Śląskie	48	26	509	312	33	0	477	4	319	32	1099	661
Świętokrzyskie	25	12	1377	635	26	0	1029	35	714	42	2499	1396
Warmińsko-mazurskie	205	132	1617	719	129	0	1342	44	956	126	3419	1851
Wielkopolskie	538	216	4635	1319	243	0	3058	61	1641	478	8952	3237
Zachodniopomorskie	31	8	960	456	38	0	807	36	573	90	1895	1073
Ogółem	2471	1195	30523	12329	1511	2	21929	1027	14319	2505	58888	28872

Źródło: System Informacji Zarządczej ARiMR.

W ciągu omawianych pięciu lat (2015-2019) w skali kraju beneficjenci złożyli 58,9 tys. wniosków, które w pełni spełniały kryteria dostępu do tego działania. Spośród nich tylko z 28,9 tys. (49,0%) rolników podpisano stosowne umowy, oznaczające uzyskanie dostępu do środków wsparcia finansowego.

W poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie, jakie obszary działania wybrali beneficjenci, dokonano analizy tego zjawiska w oparciu o sprawozdania Agencji. Okazuje się, że większość stanowiły inwestycje związane z racjonalizacją technologii produkcji w gospodarstwach (86,1%). Najmniejszym zainteresowaniem cieszyły się operacje w obszarze rozwoju produkcji psiać (obszar „A”), które ukształtowały się na poziomie 1,4%. To zainteresowanie spadało w miarę poszerzania się obszarów występowania stref związanych z afrykańskim pomorem świń (ASF). Nieco większym zainteresowaniem cieszyły się operacje związane z rozwojem produkcji mleka (9,6%) (tabela 2).

Tabela 2

Struktura zakończonych inwestycji (operacji) na podstawie zrealizowanych umów związanych z modernizacją gospodarstw rolnych

Rok	Razem	w tym							
		Rozwój rozwoju psiać	(%)	Rozwój produkcji mleka krowiego	(%)	Rozwój produkcji bydła mięsnego	(%)	Racjonalizacja technologii produkcji	(%)
2015/2016	2827	131	4,7	862	30,5	268	9,4	1566	55,4
2017	13526	183	1,4	1019	7,5	340	2,5	11984	88,6
2018	7108	70	0,9	594	8,4	139	2,0	6305	88,7
2019	11607	116	1,0	938	8,1	223	1,9	10330	89,0
Ogółem	35068	500	1,4	3413	9,6	970	2,8	30185	86,1

Źródło: Sprawozdania z działalności ARiMR za wymienione lata.

Pośród wszystkich zakończonych operacji 2,9 tys. dotyczyło realizacji operacji przez młodych rolników. Największą część wspieranych gospodarstw stanowiły gospodarstwa o powierzchni 20–50 ha (46,7% wspartych gospodarstw), 50–100 ha (20,4%) oraz 10–20 ha (19,6%). Natomiast pod względem wielkości ekonomicznej (SO), najczęściej pomoc była przyznawana gospodarstwom od 25 tys. do 50 tys. euro (29,6%), zaś na drugim miejscu znalazły się gospodarstwa od 50 tys. do 75 tys. euro (20,7%) (Sprawozdanie ARiMR, 2019).

5. Finansowanie operacji i stan zrealizowanych płatności

W budżecie PROW na lata 2014–2020 zaplanowano wydatki związane z modernizacją gospodarstw rolnych na poziomie 2 499,9 mln euro (11 047,4 mln zł), przy czym realizacja operacji rozpoczęła się z rocznym opóźnieniem (2015), zaś zakończenie działania określono na połowę 2013 r. Minister rolnictwa działając w oparciu o umocowanie ustawowe ogłosił wysokość limitów środków przypadających na określone lata i na poszczególne województwa. W 2016 r. w pierwszej wersji

wysokość określono na poziomie 364,6 mln euro, po nowelizacji rozporządzenia wysokość wzrosła do 583,4 mln euro. W kolejnych rozporządzeniach MRiRW określono wysokość limitów na lata 2018-2020 w pierwszej wersji na poziomie 609,3 mln euro, zaś po nowelizacji w wysokości 755,1 mln euro. Tak więc do końca 2020 r. postawiono do dyspozycji Agencji 1 338,5 mln euro, co stanowiło 53,5% ogólnego limitu przeznaczzonego na ten cel.

W pierwszym roku realizacji operacji (2015) złożono 2 472 wniosków na kwotę 960,3 mln zł. W omawianym okresie nie zrealizowano żadnej płatności, bowiem występował krótki przedział czasowy między faktem złożenia wniosku, jego akceptacją a terminem wypłaty wnioskowanej kwoty. Wnioski o wsparcie należało składać w oddziałach regionalnych Agencji, a nie w biurach powiatowych. Oddział Agencji w okresie ośmiu miesięcy zrywał beneficjenta do zawarcia umowy. Natomiast środki finansowe z tytułu pomocy były wypłacane dopiero po zrealizowaniu zobowiązania określonego w umowie lub jeśli zrealizował określony etap.

W 2016 r. wpłynęło z kolei 33,0 tys. wniosków o przyznanie pomocy na kwotę 6 950,1 mln zł, przy czym zawarto 2 827 umów na kwotę 711,7 mln zł. W rzeczywistości wypłacono należności dla 63 beneficjentów na kwotę 10,4 mln zł.

W kolejnych latach, które przedstawiono w tabeli 3w sposób narastający, występują istotne różnice między liczbą zawartych umów a liczbą beneficjentów, którym wypłacono należność. Przykładowo w 2019 r. zawarto 28,9 tys. umów, zaś tylko 14,1 tys. beneficjentów (48,8%) wypłacono należności. Na podobnie niskim poziomie stały kwoty zrealizowanych płatności (43,7%).

Tabela 3

Liczba zawartych umów i zrealizowanych płatności operacji modernizacja gospodarstw rolnych

Rok	Liczba zawartych umów	Kwoty zawartych umów (w mln zł)	Liczba beneficjentów otrzymujących należność	Kwoty wypłaconych środków (w mln zł)	Procent do ogólnego budżetu
2017	10 699	2 102	3 008	447	4,2
2018	14 533	3 100	9 387	1 531	14,4
2019	28 872	5 600	14 186	2 445	22,9

Źródło: Sprawozdania z działalności ARiMR za wymienione lata.

W pierwszym półroczu 2020 r. kończącym formalnie perspektywę finansową na lata 2014-2020, nie zanotowano istotnego postępu w realizacji operacji typu modernizacja gospodarstw rolnych, bowiem zrealizowano 3,1 mld płatności, co stanowi 29,2% w stosunku do planu i 52,9% w stosunku do wysokości limitów ustalonych przez ministra rolnictwa.

6. Uwagi końcowe

Modernizacja gospodarstw rolnych skierowana została na materialne aspekty wspomagania rolnictwa, z intencją wprowadzenia zmian innowacyjnych. Głównym celem była poprawa efektywności funkcjonowania sektora rolnego, wprowadzenie nowych technologii, różnicowanie działalności rolniczej, a także poprawę warunków produkcji rolniczej. Preferencje dotyczyły głównie budownictwa inwentarskiego, którego brak uznano za czynnik hamujący wzrost produkcji zwierzęcej. Wsparcie inwestycji miało przyczynić się do poprawy konkurencyjności i zwiększania rentowności gospodarstw a także wzrostu wartości dodanej o 10% w stosunku do stanu wyjściowego.

Z przebiegu ogłaszanego naboru o składanie wniosków można wnioskować, że decydenci dążyli do skłonienia beneficjentów do ubiegania się o wsparcie na rzecz inwestycji w rozwój produkcji zwierzęcej, w mniejszym zaś zakresie na racjonalizację technologii produkcji. Celu tego nie udało się osiągnąć mimo dużej liczby ogłaszanych naborów związanych z inwestycjami w rozwój produkcji zwierzęcej, w porównaniu z racjonalizacją technologii produkcji.

W świetle analizowanego materiału można stwierdzić, że pełne wykorzystanie środków wsparcia przewidzianych na modernizację gospodarstw rolnych, uzależnione było od zmiany strategii w stosunku do przyjętych obszarów działania, z położeniem akcentu na obszar „D” i ewentualnie obszar „E”. Kolejnym warunkiem wykorzystania wsparcia Wspólnoty jest pełne zabezpieczenie środków krajowych na poziomie ustalonym w umowie, w stosunku do środków EFROW.

LITERATURA

1. Gorton, M., Davidova, S. (2004). Farm productivity and efficiency in the CEE applicant countries: a synthesis of results. *Agricultural Economics*. 30.
2. Program Rozwoju Obszarów Wiejskich. 2015. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Warszawa.
3. Roljčić, S., Gruić, B., Sarić, R. (2012). Organic agriculture in terms of sustainable development and rural areas' development [w:] Rural development policies from the EU enlargement perspective. IERiGŻ-PIB. Warszawa.
4. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 21 sierpnia 2015 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania oraz wypłaty pomocy finansowej na operacje typu „Modernizacja gospodarstw rolnych” w ramach poddziałania „Wsparcie inwestycji w gospodarstwach rolnych” objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020.
5. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 12 października 2015 r. w sprawie wysokości limitów środków dostępnych w poszczególnych województwach

lub latach w ramach określonych działań lub poddziałań Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020.

6. Sarris, A.H., Doucha, T., Mathijs, E. (1999). Agricultural restructuring in central and eastern Europe: implications for competitiveness and rural development. *European Review of Agricultural economics*. 26 (3).
7. Sprawozdanie z działalności ARiMR za 2015, 2016, 2017, 2018, 2019.
8. Swinnen, J.F.M. (2001). Implications of EU enlargement for Agri-food Markets and Policy. Materials for the conference Outlook for Agriculture. Agribusiness and the Food Industry in Central and Eastern Europe at Budapest 18th of May 2001. Hungary.